

**„Módfelett unalmas mindig ugyanannak lenni.”
(Michel Foucault)**

A Foucault által közzétett *Herculine Barbin, más néven Alexina B.*¹ című emlékirat reprezentatív vizsgálati anyagot jelent a nyugati társadalomtudományos elméleteknek, szűkebb értelemben pedig a *gender* szempontú kultúrkritikának. A közreadott emlékirat és a hozzá kapcsolódó orvosi szakvélemények és újságcikkek ugyanis sajátos diszkurzív mezőbe szerveződnek, valamint a kontextualizáció eredményeképpen vizsgálhatóvá teszik a szövegek közti diszkurzív gyakorlatokat, illetve a heterogén történésű szubjektívációs módozatokat. Ebből a szempontból rajzolódhat ki az a két, Foucault által javasolt kutatási irány, amely egyrészt a szubjektum és a *külső viszonyok* (pl. hatalomgyakorlás, egyének interakciója) közti kapcsolatot, másrészt pedig a szubjektum *önmagához való viszonyát, az önmaga történeti kritikáját* vizsgálja.²

A közzétett szövegkorpusz érdekes módon nem rendelkezik alapos forráskritikával³, amely az emlékirat mint primér forrás töredékes voltára kérdezne rá⁴, viszont értelmezéstörténetileg sokoldalú megközelítéseket tudhat magának.⁵ A *gender*

¹ A magyar fordítást l. Michel Foucault, *Herculine Barbin, más néven Alexina B.*, ford. Lóránt Zsuzsa, Józseveg könyvek, Bp., 1997.

² Vö. Takács Ádám, *Szubjektivitás és szubjektíváció. Foucault egzisztenciális modelljei.* <http://www.c3.hu/prophil/profi034/takacs.html>.

³ Ezt tapasztalhatjuk az emlékirat magyar kiadásában, amelyben az emlékiratot követi egy rövid szövegkritikai beszámoló, viszont az angol nyelvű kiadásban az emlékirat előtt egy tartalmilag részletesebb bevezető is olvasható. Vö. Michel Foucault, *Herculine Barbin. Being the recently discovered memoirs of a nineteenth-century French hermaphrodite.* Transl. Richard McDougall, Pantheon books, New York. 1980.

⁴ Foucault is szokatlan módon viszonyul a föllelt korpuszhoz: közzéteszi, viszont nem kommentálja, csupán a szükséges és alapvető filológiai adatokkal látja el. Ezen gesztust megérteni és magyarázni próbáló törekvések azonban már nem a forráskritika nézőpontjából tekintenek a tárgyra, hanem egyre inkább kapcsolódnak Foucault filozófiai nézeteihez, szűkebb értelemben pedig a szubjektum önrendelkezési jogaihoz és gyakorlataihoz. Elspeth Proby például azt állítja, hogy Foucault azért nem kommentálja, értelmezi a közreadott korpuszt mert távolságtartó marad a történeti individuummal szemben, mintegy meghagyva neki a megszólalás szabadságát. Egyfajta tisztelettel illeti meg Herculine Barbin es Pierre Rivierre vallomásainak önállóságát, hiszen az interpretáció rávetítene a szövegre egy másfajta individuumot, egy másfajta autoritást. Vö: Elspeth Proby, *Technologizing the Self: Foucault and “leu souci du soi”.* In *Sexing the Self: Gendered Positions in Cultural Studies.* Routledge, New York, 2003. 108-138.

⁵ Érdemes megemlíteni a következő munkákat: Ladelles McWhorter, *Counterattack. An Ethics of Style. In Bodies and Pleasures. Foucault and the Politics of Sexual Normalization.* Indiana University Press. Bloomington. 193-228. Nathaniel Wing, *How Herculine’s/Abel’s Story is Simplified. Bringing Truth to Sexuality in Herculine Barbin.* In *Between Genders. Narrating Difference in Early Modern French*

studies értelmezői gyakorlata elsősorban a *biológiai esszencializmussal* szemben határozza meg önmagát és javasolja, hogy minden képzet, előítélet és normatív szabály, amely a nemiség kérdését érinti *szociális konstrukciók*⁶ bonyolult hálózatába szerveződik. Ezek szerint a testek nem „születnek”, hanem „gyártódnak”, olyan hatalmi/intézményes szabályozások és korlátozások mentén jönnek létre, amelyek a testekre mintegy „ráírják” egy bizonyos társadalom/közösség normatív szabályrendszerét. Ezek a stratégiák eleve szociális objektumokként kezelik a testeket, valamint olyan „üres felszínnek” tekintik, amelyekre „ráépült” konstrukciók kerülnek annak érdekében, hogy egy bizonyos normatív határvonalat biztosítsanak a racionális, megfelelően kontrollált és az irracionális, még fegyelmezésre szoruló testeken.⁷ Abból következően hogy a test már nem egy eleve adott biológiai entitás, hanem egy állandóan változó szociális objektum az elméleti és episztemológiai konstrukciók hovatovább a test- és én-kép fragmentálódását a különböző test-reprezentációk heterogenitásában gondolják el.⁸ Látható, hogy a különböző társadalomtudományos diskurzusok olyan értelmezői gyakorlatokat kockáztatnak meg, amelyek megélenkült érdeklődéssel vizsgálják a test társadalomban betöltött szerepét és az identitás mint jellegzetesen testi tapasztalat módozatait.

A hermaphrodita emlékiratára irányuló reflexiók természetesen nem meríthetik ki a korpusz nyújtotta értelemléhetőségeket, ugyanis számos megközelítés önnön diszciplináris fogalomkészletén belül maradva fogalmazza meg álláspontjait, amely viszont nem zárja ki más jelentésadások érvényességét. Nem azt állítom, hogy a gender

Modernism. University of Delaware Press. 1998. 109-114. Tamsin Lorraine, *Ambiguous Bodies/Believable Selves. The Case of Herculin Barbin*. In Hartmut B. Mokros (eds.), *Interaction and Identity. Information and Behaviour*. Transaction Publishers. New Brunswick and London. 259-273. Judith Butler híres Foucault-kritikájában azzal vádolja a francia filozófust, hogy a hatalom mechanizmusait túlságosan megszemélyesíti, perszonalifikálja míg a szubjektumoktól éppen ezt a privilégiumot vonja meg, L. Judith Butler, *Bodies and Power Revisited*. In Dianna Taylor – Karen Vintges (eds.), *Feminism and the Final Foucault*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago. 2004. 183-194.

⁶ Vö. Edward Stein (eds.), *Forms of Desire: Sexual Orientation and the Social Constructionist Controversy*. Routledge, New York. 2002.

⁷ Köztudott, hogy a „test mint a társadalmi események írott felszíne” elképzelés a legradikálisabb módon Michel Foucault munkásságaiban érhető tetten, ahol a biohatalom által véghezvitt szabályozás beépül a társadalom szövetébe és a tudás érdekében hoz létre új testeket, új szubjektumokat. Judith Butler szerint pedig a társadalmi koherencia szempontjából olyan bináris opozíciókat hozunk létre, amelyek végül kulturális előírásokként és szabályokként mintegy rögzítik, stabilizálják és átláthatóvá teszik a testeket. Vö: Judith Butler, *Bodily Inscriptions, Performative Subversions*. In *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York and London, 2002. 163-179.

⁸ Radikális kritikáját és politikai értelmezését adja ennek a felismerésnek Francis Fukuyama. L. Francis Fukuyama, *The Political Control of Biotechnology*. In: *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution*. Profile Books, London, 2002. 186-194.

kritika vagy a gender szempontú pszichoanalízis láthatóan elfogult, viszont kellőképpen megindokolt elméleti apparátussal dolgozik, hanem pusztán azt kifogásolom, hogy az emlékirat kimeríthető volna a benne színre vitt hatalmi/diszkurzív gyakorlatok és a szubverzív álláspontot képviselő szubjektum közti konfrontációban.

Egy nagyobb léptékű kutatásban fontos módszertani eljárást jelentene egy olyan kontextuális vizsgálat, amely ugyan elismerné az elsődleges textus primátusát de ezzel párhuzamosan bevonná azokat a másodlagos kontextusokat is, amelyek mint társadalmi, mint kulturális, mint politikai vonatkozásukban fényt derítenének a szövegprodukciónak lehetőségeire. A kontextualista vizsgálat szerint azokat a cselekedeteket, kulturális megnyilvánulásokat, „elfogadott” vagy deviánsnak minősített attitűdöket érdemes vizsgálni, amelyek a társadalmi koherencia és hegemonia helyett a normatív rendszerek belső ellentmondásaira és struktúrájuk törésvonalaira figyelmeztetnek.⁹ A társadalmilag egyenmű kontextus föladása tehát a kontextuális relativizmus felé irányítja a figyelmet, amely viszont megköveteli a kutatótól, hogy tudatosítsa, tegye explicitté a szöveggel szemben tanúsított előfeltevéseit, hiszen mindig fennállhat a túlértelmezés veszélye.¹⁰ A szöveg megszületését körülvevő történelmi kor meghatározása inkább a szöveg üzenetét befolyásoló kulturális környezet megértéséhez visz közel, mintsem az alkotó föltételezhető intenciójához. Gyáni Gábor vélekedése szerint: „Az a teljesen jogos kérdés, hogy mi tekinthető egy adott kutatási probléma szempontjából megfelelő kontextusnak, olyképpen válaszolható meg: ez többnyire attól függ, mit kívánunk megérteni és megmagyarázni.”¹¹ Erre a kijelentésre alapozva azt mondhatnánk, hogy egyetlen

⁹ A kontextualizáció kérdéséhez lásd Gyáni Gábor kitünő összefoglalóját: Gyáni Gábor, *Kontextus és kontextualizáció a történetírásban*. In: *uő Relatív történelem*, Typotex, Bp., 2006, 241-259. A textualizmus-kontextualizmus kérdését nyomon követhetjük a Stephn Greenblatt által képviselt Újhistorizmus módszertani invenciózusságában is, amelyet viszont többen azzal vádoltak, hogy a vizsgált tárgyat túlságosan leegyszerűsítette a kontextusok javára. Ez alapján pedig feltehető a kérdés, hogy mit értünk meg a *kontextuális redukcionizmus* következtében: felismerjük-e, megértjük-e egy élettörténeti narráció szubjektumának egyediségét, vagy pedig engedve a túlzott kontextualizációnak a vizsgált tárgy fragmentálását, potenciális értelemlétevéseinek leszűkítését végezzük el. A mikrotörténelem argumentációja szerint igaz, hogy minden kijelentés, beszédmód, cselekedet és tapasztalat igazsága csak abban a korban érvényes amelyben ez létrejött, de ez mégsem garantálja azt, hogy ezt a homogennek feltüntetett „korszellemet” válasszuk ki a mű létrejöttét befolyásoló elsődleges kontextusként. (L. Takáts József, Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. *Itk*, 105/3-4, 2001.318-323.). Ezzel szemben tehát a mikrotörténelem nem az elsődleges körülmény, hanem a történések heterogenitása, a normatív rendszerek hézagaiban felszélő stratégiák és perspektívák érdekli. (L. Giovanni Levi, *A mikrotörténelemről*. In: Sebők Marcell szerk.: *Történeti antropológia*. Replika Kör, Bp., 2000.)

¹⁰ L. Umberto Eco, Szövegek túlintertelmezése. In *Helikon* 2001/4.

¹¹ Gyáni Gábor i.m. 252.

elsődleges kontextus sem sajátíthatja ki és egyneműsítheti a jelentésadás lehetőségeit, hanem a vizsgálat tárgyától függően számtalan releváns kontextus gondolható el aszerint, hogy melyik bizonyul adekvátnak egy bizonyos probléma megoldása kapcsán.

Visszatérve vizsgálódásunk tulajdonképpeni tárgyához számos olyan problémába botlunk, amelyek elsősorban a transzszexualitásról vallottak történeti áttekintését követelné meg, másrészt pedig egy összehasonlító kutatás keretén belül szükséges volna azoknak a mentalitásoknak, előítéleteknek, normatív szabálykészleteknek a megállapítása, amelyek meghatározták, hogy koronként hogyan és milyen mértékben lehet beszélni az interszexualitásról.¹² Az ugyanis, hogy valaki nemi bizonytalanságokkal küszködik mást jelentett Arisztotelész számára, másképpen vélekedett róla a középkor, a francia kora újkor ismét más kategóriákban gondolkodott, illetve a későbbiekben intézményesülő orvostudomány és biohatalom megint csak eltérő képet alkotott ezekről az esetekről. Érdeemes megjegyezni, hogy a középkori joggyakorlatban a nemi bizonytalanság nem volt elítélendő addig, amíg valaki meggyőzően vélekedett saját neméről. A hermaphroditák esete azért különleges, mivel ők csak akkor vehettek részt a törvényszéki döntéshozatalokon, csak akkor tehettek tanúbizonyságot vagy gyónhattak ha föl vállalták és folyamatosan megtartották, mintegy *performálták* férfi nemüket és ezzel együtt identitásukat. Ezzel szemben a kora újkori francia társadalomban a hermaphrodita személye elítélendő, megvetendő és kerülendő volt. Olyan szexuális praktikákkal asszociálták mint a sodomia, travesztia, perverzió, a nemi bizonytalanságból kifolyólag pedig a félrevezetés, a határozatlanság képzetét társították hozzájuk. A nemiség meghatározása már nem egy szabadon választott lehetőségként kínálkozott, hanem sokkal inkább külső hatalmi szervek szabályozása alá került. A hermaphroditák fontos részét képezték a természet rendjéről való gondolkodásnak, amelyet a kora újkori francia

¹² Számos esettanulmány született ezen a téren, amelyek érdeme, hogy koronként, és mindig a vizsgált kor fogalomkészletének, gondolkodásmódjának viszonylagos megállapításán belül maradván végzik a kutatást. A legfontosabbak közül szükséges megemlíteni a következőket: Cary J. Nederman-Jaqui True, *The Third Sex: The Idea of the Hermaphrodite in Twelfth-Century Europe*. In *Journal of the History of Sexuality*. Vol.6, 1996. 497-517. Elizabeth Gross, *Intolerable Cruelty: Freaks as/at the Limit*. In Rosemarie Garland Thomson, *Freakery. Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York University Press. New York and London. 55-61. D.A Coward, Attitudes to Homosexuality in Eighteenth-Century France. In *Journal of European Studies*. 1980, 10., 231-255. A magyar nyelvű szakirodalmi munkák közül érdemes utalni Csehy Zoltán írásaira. L. Csehy Zoltán, „A szöveg hermaphroditusi teste”. In *Kalligram*, 2000, 10. 74-92., valamint Csehy Zoltán, *A nemek és a nemtelenség határai Antonio Becadelli Hermaphroditusában*. In Benyovszky Krisztián – Keserű József (szerk.): *Kor / szak / határok*. Pozsony, Kalligram, 2002, 15-47.

társadalom specifikus kategóriákkal ragadott meg. A társadalom által definiált kategóriák tehát a természetes-természet ellenes, a természetes kontra mesterséges, vagy a természetes és természet fölötti oppozíciók, amely kategóriák központi jelentőségűek voltak egy kora újkori ember mentalitásában.¹³

Kutatásunk tárgya szempontjából tehát az összehasonlító vizsgálat azt a hosszas folyamatot ölelné fel, amely a görögség bizonyos szövegeitől elindulva követné végig azoknak az átmeneteknek a folyamatát, amelyekben a hermaphroditák metamorfózisaihoz kapcsolódó mitologikus magyarázatok¹⁴ átértékelődnek, újfajta magyarázatokat kapnak, illetőleg tudatosan elkülönítik magukat a 19. század közepén intézményesülő orvostudománytól, amely a szexualitást a biohatalom racionális érvrendszerébe ágyazottan tárgyalja és megtisztítja mindenféle metafizikai képzettől.¹⁵ A 19. században a Platón *Lakomájához* kapcsolódó androgün-mítosz, valamint Ovidius *Átváltozásaiban* (*Metamorphoses*) olvasható *Hermaphroditus* – aki a mítosz szerint Hermész és Aphrodité gyermeke és egyben egy névjáték szüleménye – recepciója látványosan átértékelődik és eltávolodik a hermaphroditizmust mint fiziológiai kuriózumot vizsgáló medikalizált diskurzustól és a dekadencia lehetséges kifejezőeszközzé válik.¹⁶ Egy ilyen jellegű összehasonlító vizsgálat kapcsolatba hozható Foucault szubjektum-elméleteivel, szűkebb értelemben pedig a *szubjektum történeti kritikájával*. Az önmagunkhoz való viszony és a szubjektivitás különféle módozatai adja az alapot annak a szubjektumnak, aki a történelemben elhelyezi és ott szituáltként ismeri fel önmagát. A konkrét feltételek között *működő* szubjektivitás tehát egyben aktualizálja is a történeti viszonyokat, amelyek önmagához képest külsődlegesen,

¹³ Lafferton Emese, Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében. Szakirodalmi áttekintés. In *Replika*, 28. szám, 1997, December.

¹⁴ L. Marina Warner, *Fantastic Metamorphoses, Other Worlds. Ways of Telling the Self*. Oxford University Press, London, 1998. Caroline Walker Bynum, *Metamorphosis and Identity*. Zone Books, New York, 2001.

¹⁵ L. Alice Domurat Dreger, *Hermaphrodites and the Medical Invention of Sex*. Harvard University Press, New York.

¹⁶ A 19. századi Franciaországban a dekadens életérzés reprezentációjának egyik fontos képviselője volt Émile Zola, akinek *La Curée* c. regényében a platóni androgün-mítosz látványosan átértékelődik, demisztifikálódik. A hermaphroditák bizonytalan nemisége, amely sajátos kettősségből és ambivalenciájából kifolyólag ellenállt mindenféle kategorizációnak, az irodalomban is a hátrazatlanság, a normaszegés és a deviancia képzetét kezdte el hordozni. Vö. Nicole G. Albert, From Myth to Pathology. Perversion of Gender-Types in Late 19th-Century Literature and Clinical Medicine. In *Diogenes*, 2005, 52. Érdemes megjegyezni, hogy 15.-16. századi humanista költészetben a hermaphrodita alakja parodisztikus/erotizált elemként is jelen van. L. Csehy Zoltán, *Vendéjjáték a Priapikus Parnasszuson. Megjelenik Antonio Becadelli Hermaphroditusa*. In Jankovits László-Orlovsky Géza (szerk.): *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Gondolat, Bp., 2007. 99-111.

azaz a hatalmi és diszkurzív viszonyokban kereshetőek, anélkül, hogy ezek a történeti struktúrák a szubjektummal szemben abszolúttá válnának.¹⁷ A biológiai átalakulását elszenvető hermaphrodita emlékiratának egyik passzusában a következő olvasható: „A valóság nem múlja-e felül az összes képzeletbeli feltételezést, akármi túlzott is legyen az? Messzebre mennek-e Ovidius átváltozásai?” (77.) A fentebb vázoltak szempontjából Ovidius *Átváltozásaira* mint kedvelt olvasmányra való hivatkozás közben Herculín önmagára mint szubjektivitásának történeti képződményére is utal, amely túlmutat a két szöveg közti intertextuális kapcsolaton, és azon szubjektivációs módozathoz kapcsolódik, amelyben a szubjektum történeti kritikája tárul fel.

Az eddigiekben azokat a szempontokat vázoltuk, amelyek kontextusokként kijelölnek egy-egy lehetséges vizsgálódási irányt. A továbbiakban viszont szorosabb figyelmet szentelnék az emlékiratnak mint kulturális identitásmintának¹⁸, valamint megkockáztatnám annak a hipotézisnek a felvázolását, amely az Én-elbeszélés műfaji kategorizációival ellentétben az önéletírást heterogén természetű írásgyakorlatnak tekinti. A korábbi önéletírás-elméletek homogenizáló, sematizáló, erőteljesen műfajcentrikus szemléletétől eltérően azokhoz az értelmezői álláspontokhoz kapcsolodom, amelyek a szöveg működésének vizsgálatát már nem retorikai/poétikai, tehát kifejezetten szövegimmanens praxisként kezelik, hanem ezen túlmenően antropológiai szempontokat is alkalmaznak. Az irodalom minőségileg nem pusztán egy esztétikai médium, hanem jelentésteremtő erővel is bír, abban az értelemben, hogy kulturális konstrukcióként nem elkülönül, hanem szorosan kapcsolódik az általa leképezett világ részleges rekonstrukciójához. Az irodalomtudományok iránt érdeklődő antropológia azt vizsgálja hogy „miképpen részei irodalmi szövegek a szimbolizáció azon átfogóbb folyamatainak, amelyek kimondottan a társadalmi csoportok kulturális gyakorlataihoz, az etnikai és nemek szerinti különbségekhez és a politikai-hatalmi alakulatokhoz kötődnek.”¹⁹ Érdeemes látni azt a kapcsolatot, amelyben a nemiség tágabb értelemben vett irodalmi reprezentációja és a hermaphrodita emlékirata a szubjektum-pozíciók, a különféle

¹⁷ Vö. Michel Foucault, „*Mi a Felvilágosodás?*”. In Szokolczay Árpád (szerk.): *A modernség politikai-filozófiai dilemmái., a felvilágosodáson innen és túl.* MTA Szociológiai Kutató Intézet, Bp., 1991.

¹⁸ Vö. Qui Wang – Jens Brockmeier, *Autobiographical Remembering as Cultural Practice: Understanding the Interplay between Memory, Self and Culture.* In *Culture Psychology*, 2000, 8.

¹⁹ Doris Bachman-Medick, *Kultur als text.* id. Hárs Endre, *Antropológia és irodalom – mi van a között?* In Biczó Gábor-Kiss Noémi (szerk.) *Antropológia és irodalomtudomány. Egy új paradigma keresése.* Csokonai, Debrecen, 2003, 14.

megszólalásmódok eltérő fölfogásán alapszik, megengedve azt a lehetőséget, hogy az *írás etikáját* kapcsolatba hozzuk az *írás antropológiájával*.

Mielőtt azonban behatóbban megfigyelnénk, hogy miben is áll a kettő közti viszony érdemes elhatárolódni két olyan vonulattól, értelmezői eljárástól, amelyek szoros kapcsolatban állnak a nemiség, a test és az írás különféle reprezentációival.

(1.) A feminizmus különböző elméleti állásfoglalásaiban fontos szerepet játszik a test mint a sajátosan női írásmód szükségszerű eleme. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy a biológiai esszencializmus oppozícióba állítható a szociális konstrukcionizmus szilárd teóriájával, ugyanis a jelentős feminista teoretikusok éppenséggel a test mint anyag redukálhatatlanságáról beszélnek. Egyedül a női test mint anyag és esszencia és annak reprezentációja képes fölvenni a harcot a kulturális kódok, és a társadalmi mozgástér eredendően maskulin kisajátításaival. Judith Butler szerint a test a jelhez képest elsődleges, amely a jelölés ideje előtti állapotot feltételez, és amely állapot iróniája, hogy ahhoz, hogy érzékelhető, meghatározható legyen szükségszerűen jelölődnie, *performálódnia* kell.²⁰ A nők részéről mindez komoly politikai mozgalmak és társadalmi aktivitások formájában valósulhat meg, amelyek esetében a biológiai nem és az arbitrálisan meghatározott szociális konstrukciók komplementer viszonyba kerülnek egymással.

(2.) A fiktív női szerzőségű irodalom egyik fontos kritikai megközelítését jelenti a szöveg mögött megbuvó „valóságos” szerző felismerhetőségének az igénye. Fontos kérdésnek bizonyul azonban az, hogy felismerhető-e a szerző neve akkor, ha csupán egy névvel és egy szöveggel állunk szemben.²¹ A feminista irodalomkritika ennek eldöntése érdekében feltételezi, hogy az írás szükségszerűen hordoz egyfajta nemi esszenciát, amely meghatározza a szövegvilág nyelvezetét²², szimbólumrendszerét, illetve utal az elsajátított kulturális kódok használatára.²³ Hogyan határozható meg egy olyan

²⁰ L. Judith Butler, *Jelentős testek*. In Bókay et alii. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Bp., 2002. 538-560

²¹ Magyar irodalmi vonatkozásban is jól ismertek Weöres Sándor, Esterházy Péter vagy Parti Nagy Lajos fiktív női szerzőségű könyvei. Ehhez l. Horváth Györgyi, Tapsztalás, hitelesség, referencialitás. A *Psyché* és a Csokonai Lilit ért kritikákról. In *Literatura* 1998/4.

²² Vö. Lisa Irmen – Nadja Rosberg : Gender Markedness of Language. In *Journal of Language and Social Psychology*. 2004. 23. 272.

²³ Milyen értelemben beszélhetünk egy bizonyos írásmód nemi esszenciájáról? Ehhez a kérdéshez l. Balázs Imre József, *Ismeri ön a cuplingert? A nő-szerep konstrukciója és szubvertálódása Ignóus Emma-*

szerepjáték – kérdezhetnénk - , amelyben a beszélő női vagy férfi identitása ki van téve a kulturálisan szabályozott megnyilatkozások lehetséges mozgásterének? Látható, hogy ezekben az esetekben a beazonosíthatóság és a gyanakvás kéz a kézben próbálják eldönteni a reprezentáció hitelességének kérdését. Valahogy úgy működnek mint a Lejeune-féle önéletírói paktum²⁴, amely a szöveg valóságos szerzőjét az anyakönyvvezetés intézményes gyakorlatának analógiájára kívánja eldönteni. Ez esetben megértésről és értelmezésről akkor beszélhetünk ha tudatosítjuk, hogy: fiktív női szerzőségű szövegekkel állunk szemben, amelyekben a beszélő női identitás mint szubjektum-pozíció csupán látszat, amely leleplezhető és voltaképpen beazonosítható az „igazi”, legtöbb esetben maszkulin identitású beszélő alannyal, következésképpen pedig az írásmód nemi esszenciája esztétizálódik. Az igazság ebben az esetben egyoldalúsított, homogenizált és nemi/társadalmi dominancián alapszik. Végső soron tehát az írásnak nemi jelleget a társadalmi nem által meghatározott feminitás adhat, amely nem történelmen kívüli, ahistorikus fogalom, hanem egyfajta történeti képződmény és pozíció.

Kérdés tehát, hogy mi történik a Foucault által közzétett hermaphrodita emlékiratában, amelynek címlapján máris két névvel, két eltérő nemre vonatkozó névvel találkozunk. Segítségünkre lehet-e ebben az esetben a szövegek poétikai, kifejezetten esztétikai vizsgálata vagy ezeket fölválthatják irodalomantropológiai szempontok is. Foucault *A tudás archeológiájának Bevezetőjében* szolgál egy lehetséges válasszal. Az Ugyanaz mint a név, vagy a nem szerinti rögzítettség Lejeune véleményéhez hasonlóan társadalmilag, intézményesen kodifikált és szabályozott, amely az „anyakönyvek moráljában” jut érvényre: „Ne kérdezzék, ki vagyok és ne mondják nekem, hogy maradjak ugyanaz: ez az anyakönyvek morálja, ez készíti hivatalos papírjainkat. Hagyjon bennünket békén ez a morál, ha írni kezdünk.”²⁵ Ebből a szempontból tételeződne egy olyan sajátos írásgyakorlat, amely föl vállalja és lehetővé teszi a heterotópiákat, a különböző énalakzatokból adódó szubjektum-pozíciók vizsgálatát. Foucault ezt a fajta írásgyakorlatot nevezi kettős értelemben *etikainak*: egyrészt azért mert mindig léteznek olyan intézményesen, társadalmilag és kulturálisan szabályozott „erkölcsi” modellek, amelyek

leveleiben. In Selyem Zsuzsa (szerk.): *Rodosz-Tanulmányok.I. Nyelvészet és Irodalomtudomány*. Bukarest – Kriterion, 2000. 131-145.

²⁴ Philippe Lejeune, Az önéletírás definiálása. *Helikon* 2002/3, 272-286.

²⁵ Michel Foucault, *A tudás archeológiája*. Atlantisz, Bp.,2001, 27.

meghatározzák az egyének viselkedéseit, cselekvési képességeit. Másrészt pedig – és ez hangsúlyozódik inkább - görög mintára létezik az írás azon etikája, amelyben az „önformálási technikák” és az egyén önmagához viszonya válik kérdésessé.²⁶ A hermaphrodita emlékiratát tárgyaló értelmezések azonban nem lépnek túl ezen a ponton, amelynek következménye, hogy nem veszik kellőképpen figyelembe a szöveg autobiografikus specifikumait. Megfigyelésem szerint az a kétfajta etikai írásgyakorlat, amelyeket Foucault a görögség és a kereszténység kezdeti szakaszaiban vizsgál nem redukálhatóak le egyértelműen e két korszakra, hanem tulajdonképpen az írás mint mentalitás-reprezentáció antropológiai vetületeit viszik tovább a rá következő korszakokban. Ebben az értelemben az önmagáság technikái nem csak egy meghatározott történelmi periódusban működnek, hanem mint mentalitás és írásgyakorlat megjelennek és vizsgálhatóak a 19. századi hermaphrodita emlékiratában is. Ebből a szempontból gondolnám tovább az írás etikai sajátosságát.

Az írás etikájának korábbi vizsgálatait szerint a hermaphrodita élettörténete ugyanúgy konstituálja a társadalmi realitást, mint ahogy az orvostudomány a nemi devianciákat: vagyis saját, „normatívnak” ítélt tudásával érzékeli és értelmezi a környező „valóságot”: „Én szánhatlak titeket szegény bukott lelkek, akik szívetek minden eleven forrását nyomorult önelégültséggel kimerítettétek(...)”(88.) Azok a *külsőségi viszonyok* (pl. a hatalom), amelyek mintegy legitimizálják a hermaphrodita viselkedésmódját és deviáns képződménynek tekintik oppozícióba állíthatóak azzal az *önrendelkezési praxissal*, amelyet az emlékirat performál. Foucault szubjektum-elméletében ez nyilván konkrét politikai tartalmakkal is gazdagodik, amelyek a szubjektívációs folyamatot az *önmegteremtés* „heroikus” mozzanatában ragadják meg.²⁷ Ebben az esetben pontosan az az *agonizmus* érdekel, amelyet Foucault úgy fogalmazott meg mint a cselekedetekre gyakorolt és ezeket megváltoztató cselekedet, vagy a hatalom és „alárendeltje” közti szüntelen provokáció.²⁸ „ Akkor majd megemlékeznek a szerencsétlenről, mert életében méltatlanul eltaszították, néha még attól is pirultak, hogy kézszorítását elfogadják, hozzá

²⁶ Martha Cooper – Carole Blair, Foucault’s Ethics. In *Qualitative Inquiry*. 2002/8. 511-531.

²⁷ Benda Hofmeyr, The Power Not To Be (What We Are): The Politics and Ethics of Self-creation in Foucault. In *Journal of Moral Philosophy*. 2006/3. 215-230

²⁸ Michel Foucault, *A szubjektum és a hatalom*. In Bókay i.m. 396-410.

még a kenyerét, sőt, az élethez való jogát is megtagadták. Mert itt tartok. A valóság üldöz, szinte letaglóz.”(91.)

Az írás etikai vonatkozása azonban a különböző Én-technikák (*Techniques of the Self*) kapcsolatban is vizsgálhatóvá válhat. Foucault az *önmagaság technikáinak* szentelt tanulmányaiban nagy hangsúlyt fektet az írás szerepére, amelynek segítségével az egyén szembesül önmagával és a lelkében zajló belső rezzenésekkel: „az önmaga olyasmí, ami anyagot szolgáltat az írásnak, az írás objektuma (szubjektuma) lehet.”²⁹ Az írás mint vallomás folyamatában az Én mindig egy másik tekintet előtt reprezentálja önmagát, amely lehetőséget ad a latens gondolatok manifesztálódására, tudatosítására. Ebből a sajátosan mediatív természetű írásgyakorlatból kifolyólag jönnek létre az önművelés és identitásképzés azon esetei, amelyek az önazonosságot már nem egy eleve létező és birtokolható lehetőségnek látják, hanem valójában állandó átalkulásban, reprezentációkban gondolják el. Az identitásképzés tehát nem kognitív, hanem sokkal inkább *performatív* megnyilatkozási mód, amely föltételezi és tudatosítja az önazonosság folyamatos átalakulását.³⁰ Ezek szerint az aki ír nem episztemológiailag tekint önmagára, hanem a performatív identitásképzés során mérlegeli az önazonossághoz szükséges alternatívákat. Foucault határozottan kijelenti, hogy az identitás kérdése mindig feltételez egyfajta rögzítettséget, ám ez a fajta rögzítettség nem szabad megrekedjen az állandóságban, változatlanságban, hanem differenciálásként, folytonos újratereptődésként kell képződjön.³¹ A görögségben ez a fajta etika az *önmagunkkal való törődés* gyakorlatában valósult meg, amely mint egy életen át tartó folyamat az írásnak is kitüntetett szerepet tulajdonított. A görögség etikai gyakorlata tágabb mozgásteret nyújtott a szubjektumnak, amelyben tájékozódva az önmegismerés elsősorban az interszubjektív erőviszonyok mentén, a későbbiekben pedig az egyre inkább fontossá váló introspekcióban nyilvánult meg. Herculin Barbin emlékirata ebből a szempontból is különleges. A szöveget folyamatosan behálózzák az interszubjektív erőviszonyok mozgásterei, amelyben a szexualitás kitüntetett pozíciót kap. Az apáca növendékek

²⁹ L. Michel Foucault, *Megírni önmagunkat és Az önmagaság technikái*. In uő. *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 2000.331-345., 345-371.

³⁰ A kortárs autobiográfia-kutatásokban is nagy fordulatot jelentett az önéletírás mint kognitív stratégia elméletéből az önéletírás mint performatív megnyilatkozási mód elképzelésre való átváltás. L. Z Varga Zoltán, *Az önéletírás-kutatások néhány elméleti kérdése*. In *Helikon* 2002/3,

³¹ L. Michel Foucault, *Szex, hatalom és az identitás politikája*. In Vulgo, *Vulgo. Bölcséleti folyóirat*, 2000, II. évfolyam, 3-4-5. 421-436.

intézményében olyan eseményeknek lehetünk tanúi, amelyek nyilván ellentmondanak az ott meghatározott és szigorúan előírt normáknak, szabálykészleteknek. Az írás etikai jellegzetesége viszont akkor látszik leginkább, amikor Herculín számára az azonos nemű szobatársával való viszony semmiképpen sem megbecstelenítő a gyakori gyónásokkal szemben. A szövegben mindvégig jól látható a két eltérő Én-technika (görög és keresztény) váltakozása, amely ebben az esetben mintegy kiegészíti, semmint kizárja egymást. Foucault nagyon jól árnyalja a kettő közti viszonyt, azt állítván, hogy: „A magunkkal való törődést hajlamosak vagyunk inkább immorálisnak tartani (...) Ezt a felfogást a keresztény morálból örököltük, ahol az üdvösség feltétele éppen az önmagunkról való lemondás: paradox módon azért kell önmagunkat megismerni, hogy képesek legyünk önmagunkról lemondani.”³² Az írás etikájának mint performatív identitásképzésnek a vizsgálatakor érdemes megfigyleni azoknak a szubjektumpozícióknak a váltakozását, ahonnan a beszéd érvényességet nyer: „S ahogyan különböző formái lehetnek a törődésnek, a gondoskodásnak, úgy különböző formái lesznek az Énnak is.”³³ A hermaphrodita mentalitásában egyáltalán nem biztos, hogy a hmoszexuális kapcsolat és a gyónás összeegyeztethetelen lett volna. Ez talán a mi kultúránk és mentalitásunk moráljában tűnik annak. Arról van szó tehát, hogy Herculine ugyanúgy képes volt megbánni bűneit, mint amilyen szenvedéllyel és odaadással viszonyult társához.

Az a fajta Én-technika, amelyet a hermaphrodita írásmódja produkál megakad egyfajta határhelyzetben, az identitásképzés igénye pedig egy állandó liminális állapot megszüntethetetlen jelenlétét eredményezi. A történetben a biológiai átalakulását elszenvető szubjektum morfológiailag, tehát a testi felépítés szempontjából kategorizálhatatlanná, semlegessé, illetve ha a fizikailag nem is de strukturálisan láthatatlanná válik.³⁴ Vidéki tanítónőként indulva egy kis ideig cselédlány, a későbbiekben egy vasúti állomás munkatársa, végül pedig egy hajó inasa lesz. A szubjektum társadalmi mozgástere ez esetben oly mértékben leszűkül, hogy a rögzítettség helyett az állandóan fölbukkanó identitáslehetőségek mérlegelése lesz mérvadó. Az írás etikai vonatkozása ebben az esetben kapcsolatba hozható az írás antropológiai meghatározottságával,

³² Foucault i.m. 349.

³³ Foucault i.m. 349.

³⁴ Laure Murat, The Invention of the Neuter. In Diogenes 2005/52. 62-72.

amelyben a szubjektum határhelyzete egy mindig újratermelő „rites de passage”-ként is elgondolható. Victor Turner szerint ez egy olyan állapot amely a rögzített kulturális és társadalmi topográfiában mint *átmeneti* egyben felismerhetetlenné és láthatatlanná is válik.³⁵

Herculin Barbin emlékiratában nem csak a társadalmi struktúrák ellentmondásairól van szó, hanem alapvetően az *esszenciálisan strukturálatlanról*. A liminális szubjektum (personae) strukturális „láthatatlansága” azonban kettős ellentmondásosságot hordoz magában: a már nem meghatározottt és a még nem meghatározottt. Ebből következően az Ugyanaz és a Más megkülönböztetésén alapuló rend szétrobbantása válthatja ki a heterotópiák nyugtalanító alternatíváját. Az Én-elbeszélést ebből a szempontból nem tekinthetjük egy műfaji strukturáltság által meghatározottnak, hanem számolnunk kell azokkal az pozíciókkal, a megszólalás azon módozataival, amelyek különböző írásgyakorlatok és önazonosságok alternatíváját eredményezhetik.

³⁵ Victor Turner, *Betwixt and Between. The Liminal Period in Rites de Passage*. In *The Forest of Symbols*. Cornell University Press. Ithaca and London. 1967.92- 109.

Bibliográfia

ALBERT, Nicole G., From Myth to Pathology. Perversion of Gender-Types in Late 19th-Century Literature and Clinical Medicine. In *Diogenes*, 2005, 52

BALÁZS Imre József, *Ismeri ön a cuplingert?. A nő-szerep konstrukciója és szubvertálódása Ignotus Emma- leveleiben.* In Selyem Zsuzsa (szerk.): *Rodosz-Tanulmányok.I. Nyelvészet és Irodalomtudomány.* Bukarest – Kriterion, 2000. 131-145

BUTLER, Judith, *Bodies and Power Revisited.* In Dianna Taylor – Karen Vintges (eds.), *Feminism and the Final Foucault.* University of Illinois Press. Urbana and Chicago. 2004. 183-194.

Bodily Inscriptions, Performative Subversions. In *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity.* Routledge, New York and London, 2002. 163-179

Jelentős testek. In Bókay et al. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Osiris, Bp., 2002. 538-560

BYNUM, Caroline Walker, *Metamorphosis and Identity.* Zone Books, New York, 2001

COWARD, D.A., Attitudes to Homosexuality in Eighteenth-Century France. In *Journal of European Studies.* 1980, 10., 231-255.

CSEHY Zoltán, „A szöveg hermaphroditusi teste”. In *Kalligram*, 2000, 10. 74-92.

A nemek és a nemtelenség határai Antonio Becadelli Hermaphroditusában. In Benyovszky Krisztián – Keserű József (szerk.): *Kor / szak / határok.* Pozsony, Kalligram, 2002, 15-47.

Vendégjáték a Priapikus Parnasszuson. Megjelenik Antonio Becadelli Hermaphroditusa. In Jankovits László-Orlovszky Géza (szerk.): *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig.* Gondolat, Bp., 2007. 99-111.

DREGER, Alice Domurat, *Hermaphrodites and the Medical Invention of Sex.* Harvard University Press, New York.

ECO, Umberto, Szövegek túlintertálása. In *Helikon* 2001/4.

ELSPETH Proby, *Technologizing the Self: Foucault and “leu souci du soi”.* In *Sexing the Self: Gendered Positions in Cultural Studies.* Routledge, New York, 2003. 108-138.

FUKUYAMA, Francis, *The Political Control of Biotechnology.* In: *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution.* Profile Books, London, 2002. 186-194.

FOUCAULT, Michel, *Herculine Barbin, más néven Alexina B.,* ford. Lóránt Zsuzsa, Jószöveg könyvek, Bp., 1997.

“Mi a Felvilágosodás?”. In Szokolczay Árpád (szerk.): *A modernség politikai-filozófiai dilemmái., a felvilágosodáson innen és túl.* MTA Szociológiai Kutató Intézet, Bp., 1991

A tudás archeológiája. Atlantisz, Bp., 2001

A szubjektum és a hatalom. In Bókay et ali. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Osiris, Bp., 2002.

Szex, hatalom és az identitás politikája. In Vulgo, *Vulgo. Bölcséleti folyóirat.*, 2000, II. évfolyam, 3-4-5. 421-436.

Megírni önmagunkat In uő. *Nyelv a végtelenhez.* Latin Betűk, Debrecen, 2000. 331-345.

Az önmagáság technikái. In uő. *Nyelv a végtelenhez.* Latin Betűk, Debrecen, 2000. 345-371.

Gyáni Gábor, *Kontextus és kontextualizáció a történetírásban.* In: uő *Relatív történelem,* Typotex, Bp., 2006, 241-259.

HÁRS Endre, *Antropológia és irodalom – mi van a között?* In Biczó Gábor-Kiss Noémi (szerk.) *Antropológia és irodalomtudomány. Egy új paradigma keresése.* Csokonai, Debrecen, 2003.

HOFMEYR, Benda, *The Power Not To Be (What We Are): The Politics and Ethics of Self-creation in Foucault.* In *Journal of Moral Philosophy.* 2006/3. 215-230.

Lafferton Emese, *Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében..* Szakirodalmi áttekintés. In *Replika*, 28. szám, 1997, December.

LEJEUNE, Philipe, *Az önéletírás definiálása.* *Helikon* 2002/3, 272-286

LEVI, Giovanni, *A mikrotörténelemről.* In: Sebők Marcell szerk.: *Történeti antropológia.* Replika Kör, Bp., 2000.

LORRAINE, Tamsin, *Ambiguous Bodies/Believable Selves. The Case of Herculine Barbin.* In Hartmut B. Mokros (eds.), *Interaction and Identity. Information and Behaviour.* Transaction Publishers. New Brunswick and London. 259-273.

McWhorter, Ladelle, *Counterattack. An Ethics of Style.* In *Bodies and Pleasures. Foucault and the Politics of Sexual Normalization.* Indiana University Press. Bloomington. 193-228.

Takács Ádám, *Szubszjektivitás és szubszjektiváció. Foucault egzisztenciális modelljei.*

<http://www.c3.hu/prophil/profi034/takacs.html>.

TURNER, Victor, *Betwixt and Between. The Liminal Priod in Rites de Passage.* In *The Forest of Symbols.* Cornell University Press. Ithaca and London. 1967. 92- 109.

WING, Nathaniel, *How Herculine 's/Abel 's Story is Simplified. Bringing Truth to Sexuality in Herculine Barbin.* In *Between Genders. Narrating Difference in Early Modern French Modernism.* University of Delaware Press. 1998. 109-114.